

S. ANTOLJAK: IZVORI

STJEPAN ANTOLJAK

IZVORI
ZA HISTORIJU NARODA
JUGOSLAVIJE

Srednji vijek

ZADAR
1 9 7 8

STJEPAN ANTOLJAK

I Z V O R I

ZA HISTORIJU NARODA JUGOSLAVIJE

S V E U Č I L I Š T E U S P L I T U
FILOZOFSKI FAKULTET — ZADAR

POSEBNA IZDANJA
Svezak 2 — Tome 2

IZVORI
ZA HISTORIJU NARODA JUGOSLAVIJE

Srednji vijek

Odbor za publikacije — Comité de publication
HEDA FESTINI, BRANIMIR GLAVIČIĆ, JEVTO MILOVIĆ,
IVO PETRICIOLI, FRANJO ŠVELEC, JOSIP VRANČIĆ

Urednik — Rédacteur
STIJEPO OBAD

STJEPAN ANTOLJAK

IZVORI
ZA HISTORIJU NARODA
JUGOSLAVIJE

Srednji vijek

ZADAR
1 9 7 8

zemljišnik (od god. 1416), što ga je izdao S. Ljubić (*Starine JAZU*, 14, Zagreb, 1882). To je izvor prvoga reda za osvjetljavanje općih i naročito agrarnih prilika i uvjeta na skadarskom području. Cjelokupni tekst izdao je P. Fulvio Cordigano 1940.

Obilje podataka za Zetu nalazimo u *suremenim talijanskim kronikama* (naročito venecijanske: S a n u d o), a manje u *grčkim*, koje je publicirao H o p f 1873. Tu se posebno ističe *Janjinska kronika* kao i spis M u s a k i j a (1510).

Za historiju Crne Gore pod kraj 15. st. najvažniji izvori su *katastralni turski defteri* za skadarski, crnogorski i dukađinski sandžakat. Najstariji je defter skadarskog sandžakata iz 1485, a svi se nalaze u arhivu predsjedništva vlade u Carigradu. Katastarski defteri iz 15. st. omogućuju nam uvid u najmanje poznati period, u prve decenije turske vlasti nad našim zemljama. Kod nas su objavljena samo dva deftera za Crnu Goru i to iz vremena Skenderbega Crnojevića (*Prilozi za orijentalnu filologiju*, 1950, 1951, 1952—1953) i jedan popis plemena Hota, Kuća, Pipera i Klimenata iz 1497. (*Radovi Naučnog društva BiH*, 1954).

Usmena tradicija Crnogoraca daje interesantne podatke za historiju Crne Gore pri kraju 15. st. Takva je zabilježena u *Kratkoj historiji Crne Gore* Petra I i drugih, kao i u etnografskim djelima J. Erdeljanovića (1874—1944), A. Jovićevića (1870—1939), P. Šobaića (1891—1957) itd.

Pomoćna literatura

- K. Jireček, *Istorija Srba*, I.
Historija naroda Jugoslavije, I, II (1960).
Enciklopedija Jugoslavije, 2.
Istorija Crne Gore, II/1,2, Titograd, 1970.
S. Antoljak, *Pomoćne istorijske nauke*.

IZVORI ZA HISTORIJU BOSNE (I HUMA — HERCEGOVINE) OD 12. DO KRAJA 15. STOLJEĆA

U sklopu historije Srba i Hrvata Konstantin Porfirogenet je donekle obradio i historiju Bosne i dao o njoj prve podatke.

Kod K i n a m a također nalazimo neke vijesti. Tako on uz događaje iz 1150. dodaje da Bosnu odvaja Drina od ostale Srbije i da ona nije potčinjena velikom županu Srba nego narod u njoj ima poseban način života i upravljanja. U nastavku Borića titulira »egzarh dalmatinske zemlje Bosne« (1154/5), dok Mihajlo Anhijski (druga pol. 12. st.) prvi spominje naziv »Bosanac«.

I bizantski historičari 15. st. Halkondil, Dukas, Kritobul i Sfrances, dosta opširno pišu o Bosni, a naročito se zadržavaju na detaljnom opisu pada Bosne pod Turke. Halkondil ima još nekoliko vijesti o Sandalju Hraniću i njegovu sinovcu Stjepanu Vukčiću Kosači, kao i o vjerskom stanju u njihovoj zemlji.

Turski kroničari Ašik-paša Zade i Dursun-beg, također opširno govore o propasti bosanske države. Isti događaj je u centru pažljivog razmatranja njemačkog pisca Jörga iz Nürnberga kao i poljskog kroničara J. Dlugosza, dok se austrijski pisac Eberhard Windecke bavi Žigmundovim ratnim pohodima na Bosnu. Međutim vijesti jednog drugog njemačkog pisca, Dietricha od Nieheima (Theodericus de Niem), koje se odnose na ratovanje Turaka i Mađara u Bosni 1415, ostale su gotovo nezapažene i neiskorištene u historiografiji o Bosni.

Najvažnije mjesto među piscima koji su pisali o Bosni a nisu bili u neposrednom dodiru s njom pripada Eneji Silviju Piccolominiu (papa Pio II). U djelu *Commentarii rerum memorabilium* (1405—1463), izdanom tek 1584, on piše i o propasti Bosne (1463). Piccolomini je, koliko je poznato, prvi za Južne Slavene upotrebio ime »Illyricae gentes«, koje se otada sve do 19. st. uvriježilo u literaturi i administrativnoj službi.

Jednu fragmentarnu vijest o boravku bosanskih poslanika na saboru u Mantovi (1459) daje kroničar Andrea Schivenoglia (*Cronaca di Mantova dal MCCCCLV ad MCCCCLXXXIV*).

Za vrijeme rata između Dubrovnika i Stjepana Vukčića Kosače u dubrovačkoj vojnoj službi bio je Broglio da Lavello, autor *Chronacae universalae*. U njoj je opisao događaje iz 1451, koji se odnose na historiju Bosne. Bertrandom de la Broquière je pak donio jednu vijest o bosanskom djelovanju na Porti.

Od *domaćih pisaca* koji govore o Bosni prvi je Pop Dukljanin. Kod njega ima dosta materijala ali neujednačene vrijednosti. Tako on piše o njezinu imenu, zatim o njenoj historiji (bez kronoloških podataka) u vezi sa Srbijom i Hrvatskom (pa i Makedonijom) do početka 12. st.

Toma Arhidjakon govori o patarenima Mateju i Aristodiju, o njihovu odlasku u Bosnu, gdje je Akoncije, papinski legat, djelovao protiv »heretika« i na kraju priča i o banu Ninoslavu u vezi sa Splitom.

Nešto podataka donosi i Miha Madij (Madius Michael de Barbezanis). Rodio se o. 1280. u istaknutoj splitskoj plemićkoj porodici, a po majčinoj strani bio je i rođak Nemanjića. Umro je o. 1358. U Splitu je vršio razne upravno-sudske poslove, a ujedno je i bilježio znatnije događaje svoga doba. Njegov spis *De gestis romanorum imperatorum et summorum pontificum*, od kojeg se sačuvao samo drugi dio, obuhvaća razdoblje od 1290. do 1330. i predstavlja *historijsko djelo prvoga reda*. J. Lucius ga je prvi izdao u »*De regno Dalmatiae et Croatiae*« (Amstelodami, 1666), a najbolje izdanje priredio je V. Brunelli (1877/8). Lucius je objavio i jedan splitski spis pod naslovom *Summa historiarum tabula a Cutheis de gestis civium Spalatinorum*, a zanimljiv je zbog jedne vijesti o Bosni. Inače u ovome spisu Cutheis (druga pol. 14. — prve pol. 15. st.) opisuje događaje od 1348. do 1371.

Za Bosnu je također interesantan anonimni spis *Opsidionis Jadrensis libri duo*, u kome su ispričani događaji iz rata oko Zadra 1345—6. Tu je ban Stjepan Kotromanić prikazan u veoma nepovoljnom svjetlu.

Zadarski ljetopisac 14. i 15. st. Paulus de Paulo-Pavao Pavlović (r. o. 1347, u. 1416), bio je član plemićke porodice i zauzimao je položaj rektora u Zadru od 1383. do 1407, zatim u Trogiru, Šibeniku i na Pagu. Neko vrijeme je bio jedna od glavnih političkih ličnosti u svome gradu. Autor je poznatog spisa *Memoriale*, koga su izdali Lucius, Schwandtner i F. Šišić, a G. Praga je pripremio izdanje Pavla Pavlovića i sakupio građu koja ilustrira *Memoriale*. To djelo je jedna vrst ljetopisa za razdoblje od 1371. do 1408, u kome su opisani svi važniji događaji u vezi s Pavlom Pavlovićem i Zadrom. Pisan je u obliku dnevnika, na latinskom jeziku. Taj ljetopis je pouzdan izvor, prepun dragocjenih podataka i naročito opširan za period od 1380. do 1400, a njegov materijal je značajan i za Bosnu.

O njoj pišu i *mađarski kroničari* Rogerije, Simon de Keza (*Gesta Hungarorum*) i Ivan Aprod, arhidjakon Kükü-

leški (1320—1394), jedan od kancelara Ludovika I, koji je napisao *Chronicon de Ludovico rege* (sačuvana u djelu Ivana Thuroczya), gdje daje iscrpne podatke o ratu 1363. Thuroczy se vrlo često služio neprovjerenim i netačnim vijestima koje su još bile pobrkane u starijim izvorima. Daljnji pisci su Kalimah, Bonfinije itd. *Talijanski kroničari* Galeazzo i Bartolomeo Gattari *Cronaca Carrarese*) kao i Lorenzo Monaci (*Chronicon de rebus Venetis*) također nešto pišu o Bosni i kralju Tvrtku.

Pored ovih pisaca, izvjesna *građa* postoji i u *srpskim rodoslovima*, *ljetopisima*, a naravno i u *biografijama* kralja Dragutina i despota Stefana Lazarevića a pogotovo u već navedenom spisu Konstantina iz Ostrovice. Veoma su interesantna njegova kazivanja o Bosni uoči i za vrijeme njezina pada pod Turke. U to doba u Bosni se zatekao i mađarski biskup Nikola, porijeklom Kotoranin, kao papinski delegat kod kralja Stjepana Tomaševića, te je i on ostavio za sobom kratke ali vrijedne autobiografske bilješke.

Posebno mjesto zauzima *turski diplomatski spomenik defter* »vilajeta Jeleća i Zvečana i Hodidjeda i Sjenice i Rasa i Skopja i Kalkandelena sa predjelima koji im pripadaju«. Sastavljen je 1455. i predstavlja vrijedan materijal za područje centralne Bosne. I *kasniji turski defteri i kanun-name* sadrže pokoji podatak važan za historiju Bosne u doba njene samostalnosti.

Od *nadgrobnih spomenika* sadržajem je najbogatiji natpis Vignja Miloševića iz Kočerina blizu Neretve. U njemu je dat popis bosanskih vladara od dolaska Turaka do zbacivanja Ostoje. Inače ovi spomenici su većinom objavljeni u *Zapisima* Lj. Stojanovića i u pojedinim svescima *Glasnika Zemaljskog muzeja u Sarajevu*.

Najviše pak materijala pružaju nam izvori pohranjeni u *raznim arhivima* u zemlji i izvan nje.

Iz *Historijskog arhiva u Dubrovniku* dokumenti su djelomično objavljeni u serijama Pavla Karano-Tvrđkovića, F. Miklošića, M. Pucića, K. Jirečeka (*Spomenici srpski, Spomenik SAN*, 11, Beograd, 1892. imaju građu iz Historijskog arhiva u Dubrovniku i nešto iz arhiva u Zadru i Kotoru za 14. i 15. st.), Lj. Stojanovića, J. Gelcicha-L. Thalloczyja (*Monumenta Ragusina* I—V, Zagreb, 1879—97), Gr. Čremošnika, J. Radonića, M. Dinića, J. Tadića, i N. Jorge (njegov II svezak *Notes et extraits* je svakako najvažniji za historiju Bosne, čak bezuslovno potreban).

No ne smije se zaboraviti ni na *Codex diplomaticus* T. Smičiklase (do 1385), ni na *Trogirske spomenike*, koje je izdao M. Barada (I/1, 2, II, Zagreb, 1948, 1950, 1952), a ni na građu o 1463. koju je objavio Č. Truhelka u *Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu* (22—1910). Važan je i Truhelkin rad »Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive«, *Glasnik bos. herc. muzeja*, XXIII, a zatim Šabanovićeви »Turski dokumenti u Bosni iz druge polovice XV stoljeća«, *Istorisko pravni zbornik*, 1/2, Sarajevo, 1949.

Pored svega navedenog dubrovački arhiv još uvijek ima nepro-
učenog materijala, naročito za 15. st., koji bi mogao pružiti dosta
nepoznate i dragocjene građe za historiju Bosne.

Specijalne zbirke izvora su: E. F e r m e n d ž i n, *Acta Bosnae
potissimum ecclesiastica cum insertis editorum registis ab anno 925
usquae ad annum 1752*, (MSHSM 23—1892). Naročitu vrijednost ima
za razdoblje od 1463. do 1482. i to u pogledu materijala za crkvenu
historiju, a ima i isprava za političku historiju. Druga zbirka je L.
T h a l l o c z y - A. H o r v a t h, *Codex diplomaticus partium regno
Hungariae adnexarum, Banatus, castrum et oppidum Jajcza* (1450—
—1527), 1915, a nešto arhivskog materijala ima i L. T h a l l o c z y -
- S. B a r a b a s, *Codex diplomaticus comitum de Blagay* (1200—
—1578), MHH 28, 1897, te T h a l l o c z y - B a r a b a s, *Codex diplo-
maticus comitatum Dubicza, Orbasz et Szana*, MHH 36, 1912 (1244—
—1710).

U ugarskim isprava se također nalaze brojni podaci o Bosni i to
u zbirnama W e n z l a, F e j e r a, F r a k n o i a (građa koju on do-
nosi za razdoblje Matije Korvina ujedno osvjetljava i posljednje dane
Bosne), *Codex diplomaticus patrius*; I. N a g y, *Codex diplomaticus
Hungaricus Andegavensis; Codex diplomaticus domus senioris comi-
tum de Zichy de Zich et Vasonkeö* (12. vol., 1093—1490, Budapest
1931; ovaj zbornik također ima obilje građe za Bosnu, pogotovo za
14. i 15. st.), *Codex Arpadianus*, zatim *Diplomatar Sigismundova
vremena* (E. M á l y u s z, *Zsigmondkori okléveltár*, I, II/1, 2, Buda-
pest, 1951—1959) itd.

Znatan dio materijala je razasut po talijanskim arhivima a obje-
lodanili su ga A. T h e i n e r, P. Š a f a r i k, S. L j u b i ć, Fr. R a č-
k i, V. M a k u š e v, N. J o r g a, te I. N a g y, L. P a s t o r (*Acta
inedita historiam pontificum Romanorum praesertim saec. XV, XVI,
XVII illustrantia*, I, 1376—1464, Freiburg, 1904) i F. Š i š i ć («Neko-
liko isprava iz početka XV st.», *Starine JAZU*, 39, Zagreb, 1938).

Iz mletačkog arhiva pak daje izvorne podatke za Bosnu krajem
14. i u prvoj polovici 15. st. već navedeni J. V a l e n t i n i (*Acta
Albaniae veneta saeculorum XIV et XV*, pars I, t. II, t. III, p. II, t.
VIII, XI, XII, XIV, XV, XVII, p. III, t. XX). Ali ipak i u vaticanskom
i u mletačkom arhivu ima još nepoznate i neobjelodanjene građe; na-
ročito mnogo dokumenata za 15. st. nalazi se u vaticanskom arhivu.

Aragonski arhiv u Barceloni isto tako ima mnogo materijala koji
nije sistematski ni objavljen a kamoli upotrebljen.

Donedavno su se isticali i privatni arhivi, a specijalno arhivi ma-
đarskih velikaša, koji su bili samo izuzetno pristupačni. Takav je bio
onaj u Körmendu (u Ugarskoj), koji je pripadao porodici B a t t h y-
a n y (Baćani), a u njemu je bila pronađena vrlo vrijedna isprava iz
14. st. Objavio ju je L. T h a l l o c z y 1905. u Budimpešti. U zajed-
nici E k h a r t - T h a l l o c z y 1914 je u Münchenu izašla knjiga pod
naslovom *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelal-*

ter. Knjizi je dodana zbirka isprava iz peštanskih i bečkih arhiva, ali
i iz privatnih (Körmendskog) te iz državnog arhiva u Barceloni.
Građa se odnosi na period historije Bosne od 1301. do 1528. (vrlo
dobar je index). Važna je i građa iz arhiva porodice grofova Teleki
de Szék, a objelodanio ju je B a r a b á s Samu pod naslovom *Codex
diplomaticus sacri Romani imperii comitum familiae Teleki de Szek*,
I—II (1206—1526, Budapest, 1895). Tu ima vrlo značajnih isprava za
historiju srednjovjekovne Bosne.

Postanak, učenje i ustrojstvo »crkve bosanske« je posebno važno
pitanje, a izvorne građe, naročito sačuvanih rukopisa, imamo vrlo
malo. Među ovim izvornim materijalom ističu se suvremeni srednjo-
vjekovni zapadni pisci, od kojih su neki tek nedavno otkriveni i za
njih nije znao Fr. Rački. Tako je bivši vođa lombardijskih katara, a
poslije lombardijski dominikanac R a j n e r i j e S a c c h o n i iz
Piacenze (u. 1262/3) napisao djelo pod naslovom *Summa de Catharis*
(o. 1250). U tome spisu spominje i heretičku crkvu »Slavonije«, tj.
Bosne.

Djelo o postanku ugarske provincije (*Commentariolum de pro-
vinciae Hungariae originibus*) sastavio je 1259. P e t a r »sive Svi-
p e r t u s«, prior dominikanskog samostana u Bodrogu. U njemu se
govori o hereticima u Bosni, kamo se upućuju dominikanci da ih pre-
obrate »na istinu vjere«.

I pijemontski dominikanac A n z e l m o A l e k s a n d r i j s k i
(u. o. 1279) napisao je o. 1260. i 1270. raspravu o krivovjercima
(*Tractatus de haereticis*), u kojoj izlaže postanak heretičke crkve u
Bosni.

Pretpostavlja se da je J a k o v M a r k i j s k i, vikar bosanski,
(1437) po svjedocanstvu njegova mlađeg suvremenika fra Marjana iz
Firenze, napisao *Raspravu protiv maniheja u Bosni* (*Dialogus contra
Manicheos in Bosna*), dok papa P i o I I u djelu *Cosmographia* iznosi
kako u Bosni žive krivovjerci, zvani manihejci, i u čemu im se
sastoji nauk.

Kardinal pak T o r q u e m a d a je sastavio popis »pedeset za-
bluda manihejskih u Bosni« (*Libellus sive tractatus contra errores
manicheorum*), vrlo značajan za razumijevanje učenja »bosanske
crkve«.

Poput zapadne i istočna crkva je osuđivala patarene u Bosni i
tretirala ih kao krivovjerce. U tom se ističu srpski sinodici, a G e-
n a d i j e I I (u. 1459), carigradski patrijarh, i H a l k o n d i l zovu
»kudugerima« kršćane u Hercegovini (u vrijeme Stjepana Vukčića
Kosače). I domaći suvremeni pisci, ukoliko sami nisu bili patareni,
smatraju ih krivovjercima. To se u prvom redu odnosi na T o m u
A r h i d j a k o n a; on često navodi »heretike« u Bosni i Humu (Her-
cegovini). A C u t h e i s nabraja čak sela u Bosni gdje stanuju bo-
sanski patareni, zvani manihejci. Među domaća svjedocanstva onih

koji nisu patareni ubrajaju se pisma kralja Vukana (1199), splitskog nadbiskupa Bernarda i nekih bosanskih vladara 13. do 15. st., dok su posebno važna pisma Dubrovčana iz 15. st. o patarenima.

Interesantna su svjedočanstva zapadnih katara i albigenza od druge pol. 12. do kraja 14. st., koji direktno ili indirektno pišu o ovoj herezi u Bosni, kamo su dolazili talijanski katari da se što bolje pouče u svojoj vjeri.

Među rijetkim rukopisima koji potječu iz redova »crkve bosanske«, nijedan nam ne daje sistematski pregled njezina učenja i obreda. Pa ipak svi su oni vrlo važni za ovo pitanje, koje i danas zaokuplja naše i strane naučne radnike.

Od ovih spomenika u prvom redu se ističe ispovijed bosanskih kristjana na Bilinom polju (1203), te oporuka gosta Radina (druga pol. 15. st.), zbornik Hvala krstjanina (1404), Radoslavov zbornik (napisan između 1443. i 1461), Batalov odlomak (potkraj 14. st.) te razna evanđelja. Svi ti rukopisi su sasvim poznati, a objelodanili su ih Lj. Stojanović, Đ. Daničić, F. Rački, V. Jagić itd. Uz to imamo nešto sačuvanih dokumenata koje su sastavili članovi uprave »crkve bosanske« ili pak njeni vjernici, a postoje i neke isprave i pisma koje su iz Dubrovačkog historijskog arhiva, štampane u već navedenim zbirkama.

Posebno su važni natpisi na stećcima, koji su u novije doba dosta proučavani i iznošeni na vidjelo. Inače ima i izvora koji su nastali izvan Bosne, a izdali su ih Lj. Stojanović, N. Ružičić, D. Kamber, J. Matasović. U tom pogledu vrijedan je posebne pažnje rad D. Kniewalda (»Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima«, Rad JAZU, 270, Zagreb, 1949). On je dao analizu i sintezu optužbi protiv bosanskih kršćana što ih je gotovo 300 godina podizao Rim na osnovi izvještaja iz Bosne. Jedan izvor u obliku kamenog spomenika stoji potpuno osamljen. To je tzv. Natpis Kulina bana, nađen kod Zenice krajem 19. st. (jedna veoma oštećena kamena ploča).

Pomoćna literatura

- Vj. Klaić, *Povjest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb, 1882.
St. Stanojević, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, II, III.
Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine, I, Sarajevo, 1942.
Historija naroda Jugoslavije, I.
Enciklopedija Jugoslavije, 1—8.
D. Mandić, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, Chicago, 1962.
S. Ćirković, *Istorija srednjevekovne bosanske države*, Beograd, 1964.
Vizantijski izvori za istoriju Jugoslavije, 4.
A. Benac-B. Ćović-E. Pašalić-Đ. Basler-N. Miletić-P. Anđelić, *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do početka turske vladavine*, Sarajevo, 1966.
A. Babić, *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo, 1972.
F. Šanjek, *Bosansko humski (hercegovački) krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Zagreb, 1975.
J. Šidak, *Studije o »Crkvi bosanskoj« i bogumilstvu*, Zagreb, 1975.